

TÜRK EDEBİYATINDAN İKİ DEJENERE TİP: EFRUZ BEY VE ZÜBÜK KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

TWO DEGENERATE TYPES FROM TURKISH LITERATURE: EFRUZ BEY AND ZÜBÜK A COMPARATIVE STUDY

Mehmet Onur HASDEDEOĞLU*

ÖZ: Edebiyat toplumun aynasıdır ve bu doğrultuda yazar, kaleme aldığı eserleri ile içinde yaşadığı toplumun her türlü problemini, aksaklıklarını, meselelerini yansıtır. Bir başka deyişle yazar, toplumdaki etkilenir ve kurguladığı eserleri ile toplumu yeniden şekillendirmeyi amaç edinir. Pek çok yazar, toplumu şekillendirme amacı doğrultusunda, topluma vermeyi amaçladığı mesajı daha çarpıcı kılabilmek adına tipler yaratır. Yaratılan bu tipler, insana ait belli başlı özellikleri bünyelerinde barındırır ve toplumun belli katmanlarını, belli sınıflarını temsil etme görevini üstlenirler. Bu doğrultuda geçmişten günümüze kadar dünya edebiyatında yaratılmış olan pek çok tip, insana ait belli başlı özellikleri ifade edebilme noktasında anahtar sözcükler haline gelmişlerdir. Örneğin, Moliere'in Harpagon'u yüzyıllardan beridir "cimri tipi" denilince akla gelen ilk isimdir. Madam Bovary "aldatan kadın" tipinin en ünlü kahramanıdır. Gonçarov'un Oblomov'u miskin insan tipinin ilk akla gelen örneğidir. Ömer Seyfettin'in Efruz Bey'i ile Aziz Nesin'in Zübük'ü de Türk edebiyatının en ünlü dejenerer tiplerindendir. Yazılış tarihleri arasında kırk yıllık bir fark olmakla birlikte Efruz Bey ve Zübük eserleri arasında pek çok benzerlik de mevcuttur. Bu çalışmada iki eser arasındaki benzer yönler tespit edilerek, karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, Aziz Nesin, Efruz Bey, Zübük, tip.

ABSTRACT: Literature is the mirror of the society and in this direction, through his/her works the writer reflects all kinds of problems, faults and issues of the society in which he/she lives. In other words, the writer is influenced by the society and aims to reform the society through his/her works. These created characters contain certain human characteristics and they undertake the task of representing certain layers and classes of the society. In this direction, many characters that exist in the world literature from the past to present, have become key words in terms of expressing certain human characteristics. For instance, for many centuries Moliere's Harpagon is the first that comes to mind as the "stingy type". Madam Bovary is the most famous fort he "cheating woman" type. Gonçarov's Oblomov is the first example of a sluggish character type that comes to mind. Ömer Seyfettin's Efruz Bey and Aziz Nesin's Zübük are among the most famous degenerate character types of Turkish literature. Although there is a forty year difference between the writing dates, there are many similarities between Efruz Bey and Zübük. In this study, similar aspects between two works were determined and examined comparatively.

Keywords: Ömer Seyfettin, Aziz Nesin, Efruz Bey, Zübük, type.

* Dr. Öğretim Üyesi - Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Kastamonu - o.hasdedeoglu@kastamonu.edu.tr (ORCID ID: 0000-0002-4920-2741)

This article was checked by Turnitin.

Giriş

Yazar, içinde yaşadığı toplumdan etkilenir ve yazdığı eserleri ile parçası olduğu toplumu yeniden şekillendirmeyi amaçlar. Edebi eser, ait olduğu toplumun her türlü problemini, aksaklıklarını, meselelerini yansıtır. Sanatçı, toplumunu dahi iyi yansıtabilmek adına toplumun belli başlı özelliklerini bünyesinde barındıran tipler yaratır ve bu tipler, toplumun belli katmanlarını, belli sınıflarını veya belli meslek gruplarını temsil etme görevini üstlenirler. *Türkçe Sözlük*'te "Aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan örnek" anlamına gelen Fransızca kökenli "tip" sözcüğü, edebî terim olarak "Hikâye, roman, tiyatro gibi uzun anlatıma dayalı edebî eserlerde şahıs kadrosu içinde yer alan ve belli bir düşüncenin topluluğun zihniyetini ve ideolojinin temsilciliğini yüklenen kişi" anlamını karşılar (*Türkçe Sözlük*, 2005: 1983).

Tiplerin sosyal bakımdan çok önemli fonksiyonları üstlendiğini belirten Mehmet Kaplan, onlar belli bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil etmeleri bakımından önemli olduğunu söyler ve tiplerin çoğu zaman edebi eserlerin anahtarları vazifesini gördüğünün altını çizer (Kaplan, 2005: 5). Roman kahramanlarını "düz (yalıncat)" ve "yuvarlak" olmak üzere ikiye ayıran Forster, "tip"i karşılayan düz karakterleri tek bir fikrin veya niteliğin sembolü olarak tanımlar (Forster, 2014: 107).

Dünya edebiyatına şöyle bir göz atıldığında, kimi kahramanların yüzyıllardan beridir insanoglunu ve toplumu tanımlama noktasında ilk akla gelen örnek tipler haline gelmiş olduğu dikkati çeker. Örneğin, Moliere'in Harpagon'u yüzyıllardan beridir "cimri tipi" denilince akla gelen ilk isimdir. Balzac, "Goriot Baba" ile dünyanın en ünlü ideal bir baba tipini yaratmıştır. Sophokles'in Oidipus'u, Flaubert'in Madam Bovary'si Gonçarov'un Oblomov'u edebiyatın en ünlü kahramanları olmalarının yanı sıra sosyolojik ve psikolojik kimi sorunsallara terim adı haline gelmeyi başarmış evrensel tiplerdir.

Türk edebiyatında da geçmişten günümüze pek çok tip ortaya çıkmış ve toplumun belli başlı kesimlerini, sınıflarını temsil eder hale gelmiştir. *Vatan yahut Silistre*'nin İslam Bey'i edebiyatımızın en önemli vatanperver tiplerinden biridir. Halide Edib, *Sinekli Bakka*'da Rabia'nın dedesi İmam İlhami ile edebiyatımızın en ünlü olumsuz din adamı tiplerinden birini yaratır. Türk edebiyatında Tanzimat'tan itibaren en çok görülen tiplerden biri, alafranga-züppe tipidir ve bunlar da dejenere olmuş tipler olmaları dolayısıyla yazarların en çok alaya aldığı, en çok eleştirdikleri tipler olagelmiştir (Alver, 2002: 257).

Ahmet Midhat Efendi'nin Felatun Bey'inden Recaizade Mahmut Ekrem'in Bihruz Bey'ine, Hüseyin Rahmi'nin Şöhret Bey'inden Meftun'una kadar edebiyatımızda pek çok dejenere tip mevcuttur. Bu tipler, Tanzimat'la birlikte başlayan toplumsal değişim sürecinin Türk edebiyatına en yoğun biçimde yansıyan örneklerindedir. Zira bu tipler, gerek karikatürize, gerekse trajik biçimde, öz kültürlerini reddeden, topluma ihanet eden ve bu

doğrultuda kaçınılması gereken tipler olarak ortaya çıkarlar (Mardin, 2009: 41).

Ömer Seyfettin'in Efruz Bey'i ile Aziz Nesin'in Zübük'ü de Türk edebiyatının en ünlü dejenere tiplerindedir. Yazılış tarihleri arasında kırk yıllık bir fark olmakla birlikte Efruz Bey ve Zübük eserleri arasında pek çok benzerlik de mevcuttur. Bu çalışmada iki eser arasındaki benzer yönler tespit edilerek, karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir. Eserlerin karşılaştırmalı incelemesine geçmeden önce Efruz Bey ve Zübük'ün kısaca tanıtılmasında fayda vardır.

Efruz Bey'in Ortaya Çıkışı

Ömer Seyfettin, yaratmış olduğu en meşhur tiplerden Efruz Bey'i kaleme almadan önce başka eserlerinde bu tipin prototipini oluşturur. Kronolojik bir sıra takip edildiğinde Efruz Bey tipinin özelliklerini yansıtan ilk kahraman olarak *Ashab-ı Kehfimiz* eserinin kahramanlarından Eserullah Nâtik'i görürüz. Daha sonra yazar, roman olarak tasarladığı ve birinci kısmını 3 Nisan 1914'te *Safahât-ı Şiir ve Fikir* dergisinde yayımladığı "Gayet Büyük Bir Adam" adlı eserinde Efruz Bey benzeri bir anti-kahraman yaratır. Ancak derginin kapanmasıyla, tefrika da sadece birinci kısımdan ibaret kalır. 16 Nisan 1914'te *Yirminci Asırda Zekâ* dergisinde yayımlanan "Şimeler" hikâyesi ile "Gayet Büyük Bir Adam", doğrudan ilişkilidir. Efruz Bey ve ondan önce yaratılan kahramanların en büyük ortak özelliği, Rıza Tevfik'in karikatürize ediliyor oluşudur. Ömer Seyfettin'in "Gayet Büyük Bir Adam" ile aynı günde, 3 Nisan 1914'te *Zekâ*'da yayımlanan "Matbuatta Palavra" başlıklı makalesinin içeriği ile hikâye arasındaki büyük benzerlik, bu duruma en büyük kanıttır. Makalede geçen şu cümleler ile hikâyenin başkahramanı tanıtılıyordur adeta:

"Sonra olsa olsa doktor ve filozof ve eski mebus Rıza Tevfik Beyefendi'nin mesaisinin bir hizmet, hem de gayet büyük ve mühim bir hizmet sayılabileceğini tekrarlıyordu. Zaten bundan tabii bir şey yoktu. Üç milyon kitap okumuş, altı yüz bin sayfalık gayr-i matbu bir eser yazmış meşhur ve muktedir bir zat kadar kim hizmet edebilirdi? Hemen doktor ve filozof Rıza Tevfik Bey'in son defa yazdığı makaleleri buldum ve dikkatle okumağa başladım. Zekâm, muhakemem, fikrim bu gayet büyük adamın yazılarını anlamağa müsait değildi. Anlayamadım." (Ö. Seyfettin, 2001: 194).

Nitekim Ömer Seyfettin, Rıza Tevfik'in söylediği gibi "Gayet Büyük Bir Adam" olduğunu düşünürken, bir arkadaşının uyarısı ile gerçeği öğrenir: *"O kadar ilmîne, fazlına bayıldığın bu meşhur filozof hiç mütalaaıyı sevmez. Eline geçen bir kitabı okumadığı gibi müellifnin ismini aramağa bile üşenir."* (Ö. Seyfettin, 2001: 195). Bu makalenin içeriğinden de anlaşılacağı üzere, "Gayet Büyük Bir Adam", Rıza Tevfik'in karikatürize edilmiş halidir.

"Gayet Büyük Bir Adam", II. Meşrutiyet'in ilan olunduğu günlerde İzmir'de geçer. "Şuursuz" halk, gece gündüz ellerinde bayraklarla "yaşasın, yaşasın" diye haykırıyordu. Hikâyenin anlatıcı kahramanı, sözde Türkiye'de embriyoloji ilminde ihtisas kazanmış tek kişi olmakla övünen bir

düzenbazdır. Meşrutiyet'in büyük coşkusu devam ederken arkadaşları ona "senin gibi feylesof, muharrir, şair, müverrih, mütefennin bir genç payitahtta milletine hizmet edebilir." (Ö. Seyfettin, 2015: 348) diyerek omuzları üzerine kaldırıp gezdirirlerken halk onu hürriyet kahramanlarından biri sanarak omuzlarına alır, saatlerce dolaştırır. Oysa kaldığı odanın kirasını iki aydır vermeyen Gayet Büyük Adamın cebinde çorba parası dahi yoktur ve bu sebepten yeleşini çorbacıya rehin bırakmak zorunda kalır.

Ömer Seyfettin'in, hikâyesinin başında "şuursuz" olarak nitelediği coşkulu ve kalabalık halkın omuzlarına alıp gezdirdikleri adamın kim olduğunu bilmeden ayaklarını öperek saatlerce gezdirmeleri, onların şuursuz coşkusunun açık bir göstergesidir. Meşrutiyet'in ilanı da Gayet Büyük Adam için şöhret cennetine girmek ve zengin olmak anlamını taşır. Yani o, toplumun değil, şahsi menfaatlerinin derdinde olan bir çıkarıcı tiptir. "Gayet Büyük Bir Adam" bu özellikleri yönünden Efruz Bey'in ilk faslı olan "Hürriyete Lâyık Bir Kahraman"da yaşananları çağrıştırmaları bakımından da çarpıcıdır.

"Efruz Bey" ismi ilk kez 12 Temmuz 1917'de *Yeni Mecmua*'da yayımlanan "Sivrisinek" hikâyesinde görülür. Hikâyesinin anlatıcısı, İstanbul'daki yoğun ve samimiyetsiz hayatından bir süreliğine uzaklaşmak için kimseye haber vermeden çekildiği Bozkaya Köyü'nde, yerini tesadüfen öğrenen arkadaşı Efruz'dan bir mektup alır. Efruz Bey, mektubunda "büyük adamlara, muhterem üstatlara karşı" küfürler savuruyor; "sefil dedikodular" yapıyordur. Anlatıcı, mektubu okuyunca, inzivaya çekildiği köyde, boşalmış sandığı kalbi yine bir elem ağırlığıyla dolar ve Efruz Bey'in bu münasebetsizliklerine karşı ona ağır bir liyakat dersi verir:

"Liyakatin zıddı 'acız'dır. Kimde acız varsa o şarlatanıdır, mütecevizdir. O asidir, nümayişçidir, fertçidir. Bir kelime ile söyleyeyim, 'gayr-i memnun'dur. Donkişot gibi yeldeğirmenlerine meydan okur. Ha şimdi dur... Sakın kelime üzerinde oynamama... Demek ki: 'Acız'ın mukabili 'kuvvet'tir.

Hayır: Kuvvet 'zaaf'ın zıddıdır. 'Liyakat' kuvvetten daha âli, daha ulvî, daha yüksek bir şeydir. Kuvvet vücutsa, liyakat ruhtur. Anladın mı Efruzcuğum; ben sende liyakat olmadığını aczinden anlıyorum. Aczini de şarlatanlığından anlıyorum. Çünkü şarlatanlık aczin en bariz bir seciyesidir." (Ö. Seyfettin, 2015: 459-460).

23 Temmuz 1919'da *İfham*'da yayımlanan "Tam Bir Görüş" hikâyesinin kahramanı yine Efruz Bey'dir. Hikâye "sosyolog" olmakla övünen toplumu iyi tanıdığı iddiasında olan Efruz Bey'in, arkadaşlarıyla gittiği bir köyde gördüğü muamele ile uğradığı hayal kırıklığını alaylı biçimde ele alır. Bu hikâyede çizilen özellikleriyle Efruz Bey, Ziya Gökalp'i çağrıştıır (Bk. Alangu, 2017: 417-418).

8 Aralık 1919 tarihli *Vakit* gazetesinde, 10 Aralık 1919'dan itibaren Ömer Seyfettin'in *Efruz Bey* romanının tefrika edilmeye başlanacağı ilan edilir. Her biri uzunca bir küçük hikâye sayılabilecek beş fasıldan ibaret olacağı belirtilen tefrikanın fasıllarının isimleri de verilir: "Hürriyete Lâyık

Bir Kahraman”, “Asiller Kulübü”, “Bilgi Bucağında”, “Açık Hava Mektebi”, “Beyaz Serçe”.

Birinci fasıl olan “Hürriyete Layık Bir Kahraman”, tefrika edildikten sonra ayırbaşım olarak yayımlanır; fakat diğer beş fasıl, yayımlanacağı ilan edildiği halde yayımlanmaz. Bu fasılların yayımı, ancak yazarın ölümünden sonra gerçekleşecektir.

Ömer Seyfettin, Efruz Bey ile kökünden kopmuş, kendi tutulduğu hastalığı topluma da bulaştırmak isteyen, alafranga bir tip ortaya çıkartır. (Yüzgeç 1980: 9) “Hürriyete Layık Bir Kahraman” ile başlayan romanın başkahramanı Efruz Bey, “Gayet Büyük Bir Adam”da ilk kez karşımıza çıkan ve yazarın zaman zaman çeşitli sosyal ve siyasi eleştirilerini yapmak için kullandığı “şarlatan” tipinin geliştirilmiş ve detaylandırılmış bir hali olduğu ortadadır. Yazar, Efruz Bey tipi aracılığı ile bir anlamda Türk toplumunun Tanzimat’la başlayan Batılılaşma sürecinin ardından 20. yüzyılda ulaştığı hâlinin hazin dramını anlatır (Alangu, 2017: 427). Efruz Bey, tek bir kişinin karikatürize edilmiş hali değil, dönemin aydın profiline ön plana çıkan muhtelif yönlerinin bir araya getirilmiş olduğu kolektif bir tiptir. (bk. Alangu, 2017: 413-434; Berkes, 2010: 452). Bunu Ömer Seyfettin’in romana yazdığı önsözü delil olarak göstermek mümkündür: “Herkes seni –bizzat kendi kadar- tanır, Efruzcuğum, bugün hiç kimse sana yabancı değildir; çünkü sen ‘hepimiz’ değilsen bile, ‘hepimizden bir parça’sın...” (Ö. Seyfettin 2015: 1122). Efruz Bey’in altyapısızlığının yanı sıra bildiği tek işin kürsü hatipliği olduğunu belirten Necati Mert, bu yönüyle Efruz Bey’in İttihatçıları sembolize ettiğini söyler (Mert 2004: 420). Kemal Karpat da “Efruz Bey” serisinin, siyasal eğitimden yoksun olmaları, modern milli idealleri anlayamamaları, ülkenin gerçek durumundan bîhaber oluşları, iktidarı kötüye kullanmaları ve topluma faydadan çok zarar getirmeleri bakımından ön plana çıktığının altını çizer (Karpat, 2009: 212).

Eserin ilk bölümü “Hürriyete Layık Bir Kahraman”da Ahmet Bey adında sıradan bir kalem memurunun Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte nasıl kahramana dönüştüğünü ve “Efruz” adını aldığını hikâye eden yazar, serinin her bölümünde farklı toplumsal hadiseleri, bu dejenere kahramanı merkeze almak suretiyle alaylı biçimde eleştirir. Efruz Bey’in ikinci faslı “Asilzâdeler”, Ömer Seyfettin’in ölümünden yıllar sonra, 1-11 Temmuz 1926 tarihlerinde *Vakit*’te tefrika edilir. Bu faslın konusunu, soyluluk merakına düşen Efruz Bey’in, birkaç arkadaşıyla birlikte “Asiller Kulübü” adlı bir kulüp kurmaya niyetlenmeleri ve sonrasında başlarına gelenler teşkil eder. 19 Temmuz-2 Ağustos 1926 tarihleri arasında *Vakit*’te tefrika edilen “Bilgi Bucağında” başlıklı üçüncü fasıl, Efruz Bey’in milliyetperverlik macerasını konu alır. Asiller Kulübü kurma planları suya düşünce Türkçülüğe merak salan Efruz Bey, Bilgi Bucağı’na kaydolur ve zekâsı sayesinde kısa zamanda bu mefkûrenin mantığını çözer; Bucak’ta birbiri ardına verdiği konferanslarla herkesi kendine hayran bırakır. Kendisini Bucak’tan def etmeye çalışan reisi de egale eden Efruz Bey’in önünde hiçbir engel kalmaz. Efruz Bey’den

kurtuluş olmadığını anlayan yönetim, son çare olarak, verilecek konferansları yazılı olarak istediğinde Efruz Bey köşeye sıkıştığını anlar, Turan ülkesine uzun bir seyahate çıkacağı yalanını söyleyerek Bucaklılara veda eder. Şubat 1927’de Sevimli Ay’da, Mart 1927’de *Resimli Ay*’da yayımlanan “Efruz Bey’in Açık Hava Mektebi”, *Efruz Bey* serisinin dördüncü faslıdır. Bucak’a veda ettikten sonra aylarca ortalıkta görünmeyen Efruz Bey, evine kapanmıştır, bir süre sonra Avrupa’da tahsile niyetlenir. Ancak ne tahsil edeceğine karar veremeyen Efruz Bey, “Tıfıl Kovuğu” adlı alafranga okulun müdürü Müfat Bey’e danışmaya karar verir. Müfat Bey elişi tahsilini salık verince üç yıllığına Avrupa’ya gideceği yalanını söyleyerek arkadaşlarıyla vedalaşan Efruz Bey, tekrar eve kapanır. Ancak bu inzivaya sadece iki ay tahammül edebilir. Avrupa’da pedagoji tahsil ettiği yalanını söyleyen ve eğitimde devrim yapacağını iddia eden Efruz Bey, bir açık hava mektebi kurmaya niyetlenir. Ancak her zaman olduğu gibi Efruz Bey’in bu tasarısı da fiyaskoyla sonuçlanır. Efruz Bey’in beşinci ve son faslı “Beyaz Serçe”, 1938 yılında Muallim Ahmet Halit Kitabevi’nde yayımlanan Ömer Seyfettin Külliyyatı’nın dokuzuncu cildinin içinde “İnat” başlığı ile yayımlanır.

Ömer Seyfettin, 1911’de yayımlanan *Vatan! Yalnız Vatan...* başlıklı kitapçıkta ülkenin bekasının ve milli kimliğin uyanışının önündeki engelleri ve tehlikeleri sıralarken bir kısım “kozmpolit” gençleri örnek gösterir ve onları tanımlar. Hiçbir müspet düşünceye sahip olmayan, hiçbir şeye doğru dürüst akılları ermeyen, buna karşılık akılları daima moda, oyun ve kadında olan bu dejenere gençlik, Ömer Seyfettin’e göre bir “hiç”tir:

“Bugün Mesrutiyet ilân edildi. ‘Hürriyetçilik’ bir kıymet kazandı, değil mi? Onlar tamamıyla hürriyet kahramanlarıdır. Yarın ‘beynelmileliyetçiler’ kendilerine bir ehemmiyet verdiler, satış yaptılar değil mi? Onlar sanki kırk yıllık bir ‘kozmpolit ordusudur. Tek gözlükleriyle, son moda esvaplarıyla bunlar insanın gözüne çarpar. Onların öyle renksiz bir hüviyetleri vardır ki nasıl bakarsanız, nasıl görmek isterseniz öyle görürsünüz. Hâlbuki onlar hakikatte birer ‘hiç’tirler.” (Ö. Seyfettin, 2001: 151).

Ömer Seyfettin’in yukarıdaki tanımı, gerek zihniyetiyle, gerekse kılık kıyafetiyle Efruz Bey’i çağırıştırır. Yazar, Efruz Bey tipini yaratmış ve düşünce yazılarında eleştirdiği bütün olumsuzlukları bu tipin bünyesinde bir araya getirerek bir anti-kahraman ortaya çıkarmıştır. İşte bu sebeple Efruz Bey’in her macerası, toplumun aksayan bir başka yönünün sert ama bir o kadar da alaylı bir eleştirisi niteliğindedir.

Zübük’ün Ortaya Çıkışı

Vatan gazetesi 1960 yılında Aziz Nesin’den bir mizah romanı yazmasını ister. Bunun üzerine Aziz Nesin 1959’daki yurt gezisi esnasında şahit olduğu ve dinlediği gülünç hadiselerden hareketle *Vilayetlik İstiyoruz* adlı bir roman yazmayı tasarlasa da eseri bir türlü istediği şekilde ilerletemez. Bunda, henüz romanı kaleme almamış olmasına rağmen, eseri on bin liraya satmış ve beş bin lirasını peşin almış olmanın getirdiği psikolojik baskı da etkili olur. Yazar bu süreci Mum Hala adıyla yayımlanan

günlük notlarında uzun uzadıya anlatır. Ancak nihayetinde günlüğüne, adını *Kağrı Gölgesindeki İt* koyduğunu söylediği roman için bir çıkış yolu bulduğunu belirterek, iyi bir roman olacağını düşündüğünün altını çizer (Nesin, 2009: 80-83).

“Kağrı Gölgesindeki İt” alt başlıklı *Zübük* romanı ilk kez 1961 yılında Karikatür Yayınları tarafından yayımlanır. Yirmi iki bölümden oluşan romanın her bölümünde bir kahraman anlatıcı olur ve *Zübük*’e dair başlarından geçen bir hadiseyi kasabaya yeni atanan Almanca öğretmenine anlatırlar. Bazı bölümler de Almanca öğretmenin arkadaşına yazdığı mektuplardan ibarettir. Anlatıların bulunduğu ortak nokta ise kasabalıların her birini bazen ayrı ayrı bazen toplu halde dolandıran *Zübükzade İbrahim*’dir. Farklı anlatıcıları kullanmak suretiyle yazar, başkahramana çoklu bir bakış açısı kazandırmayı başarır. Böylelikle Aziz Nesin Türkçeye “kendi çıkarları için her yolu mubah sayan menfaatçi” anlamında kullanılan “zübük” kelimesini de kazandırmış olur. Roman boyunca *Zübük*, akla hayale gelmeyecek, türlü türlü şekillerde kasabalıyı kandırmasına ve her seferinde kasabalının illallah etmesine rağmen bir şekilde yolunu bulur ve işin içinden kârlı bir şekilde sıyrılmayı başarır. *Zübük*’ün nasıl bir insan olduğunu bilen kasabalı ise her şeye rağmen onun itibarını artırmaya devam eder ve nihayetinde *Zübük* milletvekilliğine kadar yükselir.

Yayımlandığı ilk tarihten itibaren Türk edebiyatının önemli siyasi hiciv örneklerinden biri haline gelen *Zübük*, 1980 yılında Kartal Tibet tarafından sinemaya aktarılır ve Kemal Sunal’ın oyunculuğu ile *Zübük*, Türk sinemasının da ölümsüz eserlerinden biri olur.

Efruz Bey ile Zübük Romanlarının Karşılaştırılması

Efruz Bey ve *Zübük*, edebiyatımızın en ünlü iki dejenere tipidir ve her iki roman arasında pek çok açıdan benzerlikler söz konusudur. Öncelikle her iki yazar da yaratıkları kahramanlar vasıtasıyla içinde buldukları dönemin alaylı bir eleştirisini yapmayı amaçlarlar. Ömer Seyfettin, *Efruz Bey* ile II. Meşrutiyet’ten I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar olan on yıllık süreçte yaşanan toplumsal ve siyasi hadiseleri alaya alırken, Aziz Nesin de *Zübük*’te çok partili hayata geçiş sürecinden itibaren romanı kaleme aldığı tarihe kadarki on yıllık süreci irdeler. Gerek *Efruz Bey*’in konu aldığı 1908-1918 dönemi gerekse *Zübük*’ün konu aldığı 1950-1960 dönemi Türk toplumsal ve siyasi tarihi göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, her iki dönemin de toplumsal ve siyasi tarih açısından çok ciddi kırılma evreleri olduğu dikkati çeker. Bu süreçte yaşanan bütün toplumsal aksaklıklar, iki yazar tarafından da mizahi bir üslupla eleştirilir.

Bununla birlikte iki yazarın da bu iki dejenere tipi yaratırken gerçek hayatta karşılaştıkları kişilerden esinlenmiş olmaları dikkati çeken bir diğer benzerliktir. Ömer Seyfettin, *Efruz Bey* bünyesinde Rıza Tevfik’ten Ziya Gökalp’e, Yusuf Akçura’dan İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na, yazarın çevresindeki şahsiyetlerin beğenmediği taraflarını eleştirdiği görülür. (Bkz. Alangu 2017: 407-434) Aziz Nesin de *Mum Hala* adıyla kitaplaşan günlük

notlarında, Zübük'ü yaratma sürecini anlatırken, 1959 yılında çıktığı yurt gezisinde Suşehri'nde Demokrat Parti Sivas milletvekili Abdurrahman Doğruyol'a dair anlatılanlardan nasıl esinlendiğini ifade eder. (Bkz. Nesin, 2009: 80-83; Nesin, 2010: 197-198) Ama gerçek Zübük'ün, kendisine Abdurrahman Doğruyol'u Zübük olarak anlatan avukat Vahit Bozatlı olduğunu söyler ve ekler: "*Aslında romanda salt Abdurrahman Doğruyol anlatılmış değil ki... Bütün o Sivas, Zara, Suşehri, Tokat bölgelerinin Zübük'ünü anlattım. O tip bir kompozisyonudur.*" (Nesin, 2010: 198).

Her iki tipin toplumun birer kompozisyonu olduğunun bir diğer göstergesi ise Ömer Seyfettin'in Efruz Bey'in başında, kahramanına hitaben yazdığı mektupta, Zübük'ün anlatıcısı Almanca öğretmeninin ise romanın sonunda arkadaşına gönderdiği mektupta yer alan ifadeleridir. "Hürriyete Lâyık Bir Kahraman"ın başında yer alan kısa mektup şöyledir:

"Sevgili Efruz!

Hayatından şu birkaç levhayı yazarken ihtimal biraz mübalağacı göründüm. Ne yapayım? Bu benim mizacım... Bunun için kızma. Beni affet! Hem emin ol ki maksadım ne seni tahkir, ne de maskara etmek... Hakikati görüldüğü gibi, edebiyat yapmadan yazmak istedim. Muvaffak oldum mu? Bilmiyorum. Fakat okuyunca samimiyetimin derecesini herkesle beraber sen de anlayacaksın. Herkes seni -bizzat kendi kadar- tanır, Efruzcuğum, bugün hiç kimse sana yabancı değildir; çünkü sen 'hepimiz' değilsen bile 'hepimizden bir parça'sın..." (Ö. Seyfettin, 2015: 1122).

Ömer Seyfettin'in daha romanın başında Efruz Bey'in "hepimizden bir parça" olduğuna dair yaptığı vurguya benzer bir vurgu Zübük romanının sonunda yer alan mektupta karşımıza çıkar:

"Şimdi çok iyi anladım ki, Zübük bir tane değil, biz hepimiz birer zübüğüz.

Bizim hepimizin içinde zübüklük olmasa, bizler de birer zübük olmasak, aramızdan böyle zübükler büyüyemezdi. Hepimizde birer parça olan zübüklük birleşip işte başımıza böyle zübükler çıkıyor. Oysa zübüklük bizde, bizim içimizde. Onları biz, kendi zübüklüğümüzden yaratıyoruz. Sonra kendi zübüklüklerimizin bir tek Zübük'te birleştiğini görünce ona kızıyoruz." (Nesin, 2015: 268).

Yukarıda iki romandan ayrı ayrı yapılan alıntılardaki benzerlikler çarpıcıdır. Her iki yazar da yarattığı kahramanların toplumu bir kompozisyonu olarak teşekkül ettiği vurgusunu yapma noktasında benzeşirler. Böylelikle bu iki olumsuz tipin başından geçen maceralar, tek bir kahramana değil, toplumun tamamına yönelik eleştiri yapma imkânını kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte her iki romanda da bu vurgunun mektup tekniğiyle veriliyor oluşu, iki eser arasındaki teknik benzerliğin de bir göstergesidir.

Karakteristik yapı açısından pek çok ortaklık söz konusu olan Efruz Bey ile Zübük, toplumun ahmaklıklarından faydalanarak yükselmek konusunda benzeşir. "Hürriyete Lâyık Bir Kahraman"da Ahmet Bey, Bâbiâli'de bir kalemde tepeden inme, iki bin beş yüz kuruş maaşla

memurdur. Bu sebeple kalemdeki herkes onun bir hafiye yahut Jön Türk olması ihtimaline karşı ihtiyatlıdır. Sürekli palavralar atan Ahmet Bey, kimi zaman Galatasaray'dan kimi zaman Mülkiye'den kimi zaman da Aşiret Mektebi'nden birinci çıktığını, mabeynin emri üzerine diplomasıyla altın maarif madalyasının verilmediğini söyler. Ahmet Bey'den çekinen arkadaşları, onun attığı palavraların farkında olmakla birlikte seslerini çıkarmaktan korkarlar zira istibdat rejimi dolayısıyla herkes korkmuş ve sindirilmiş bir haldedir. Yine de bazıları Efruz Bey'in Galatasaray'dan kovulduğu dedikodusunu sağda solda anlatarak, Ahmet Bey'le alay etmekten kendilerini alamazlar. Efruz Bey, bütün fasıllarda palavracılığı ile ön plana çıkar

Zübük de Efruz Bey gibi iflah olmaz bir palavracıdır. Romanın başından sonuna kadar söylediği her şey, verdiği bütün vaatler palavradan ibarettir. Halk onun palavracı olduğunu bilir ancak yine de her seferinde Zübük tarafından oyuna getirilirler.

Efruz Bey'in başında nihayet Meşrutiyet ilan edilmiş, otuz yıllık istibdat sona ermiştir. Ahmet Bey, Meşrutiyet'in ilan olunduğu gün "büyük bir hürriyetperver" edasıyla kaleme gelir. Ancak, yirmi dört saat evvel Allah'tan ziyade Abdülhamit'ten korkan bütün diğer memurlar ihtiyatlıdır. Hepsi çevresine şüphe ile yaklaşmakta, bu belirsizlikten dolayı nasıl davranacaklarını bilememektedirler. Bu sebeple Ahmet Bey'in "Hürriyetin ilân olunduğunu daha duymadınız mı?" haykırışına tepkisiz kalırlar. Ahmet Bey, hürriyetin ilan olunduğunu rahatlıkla haykırır, zira o bu haberi en sağlam yerden -Saraydan- almıştır:

"Görüyorduk ki hâlâ kalem şüphede idi. Hâlbuki o ta yerinden, yani Mabeyn'den haber almıştı. Bu sahihti. Fakat nasıl olduğunu bilmiyordu. Herkesten ismini, münasebette bulunduğunu sakladığı hamisi paşaya dün gece 'ubudiyet arz ederken' kendisine, 'Yarın hürriyet ilân olunacak' demişti, 'efendimiz emretti. O kadar önüne geçmek... bu Jön Türk rezillerinin zaptı kabil olmayacağını anlatmak istedik. Kâr etmedi. Allah akıbetimizi hayreylesin...' O ana kadar tamamıyla Mabeyn'e mensup geçinen Ahmet Bey velinimetinin konağından çıkarken o kadar 'hürriyetperver'di ki yanında Namık Kemal'e Mithat Paşa halis istibdat taraftarı kalırlardı." (Ö. Seyfettin, 2015: 1125).

Kalemdeki, sindirilmiş memur tipi atmosferine aykırı tek isim Köse Mümeyyiz'dir. O da eski buruşuk istanbulini ile istibdat öncesi devirlerin bir temsilcisidir. Ahmet Bey'in söylediklerine bir tek o cevap verme cesaretini gösterir. Üstelik gazetelerde hürriyetin ilan olunduğuna dair bariz bir haber yoktur. Sadece Kanun-ı Esasî hakkında bir tebliğ vardır. Hürriyetin, Kanun-ı Esasî'nin ne olduğu hakkında bir fikir sahibi olmayan Ahmet Bey, son gelişmeleri öğrenmek için Hariciye kalemine gider. Orada da aynı korku ve ihtiyatın hâkim olduğunu görünce, gösteriş damarları birdenbire kabarır ve var gücüyle "Yaşasın hürriyet!" diye bağırır. Bir anda susan ve bu haykırışı "Mabeyn tarafından kurulmuş bir tuzak" sanan bütün memurlar, koridordan kaçışmaya başlarlar. Babıâli'de bu kelimeyi haykırmaya cesaret eden ilk kişi

olduğu için kendini adeta bir kahraman gibi görmeye başlayan Ahmet Bey, bütün koridorları dolaşarak “Yaşasın hürriyet!” diye haykırmaya devam eder. İlk başta onu deli zannedip sağa sola kaçışanlar, bir süre sonra Ahmet Bey’in etrafında toplanmaya başlarlar. Yarım saat içinde Babıâli’yi yerinden oynatan bu hareket, sokaklara taşar, Beyoğlu’na kadar ulaşır.

Efruz Bey’in içi boş hürriyetperverliği ile Zübük’ünki arasında da ciddi benzerlikler vardır. Zira Zübük de tıpkı Efruz Bey gibi, gösteriş merakıyla hiç bilmediği, tanımadığı siyaset sahasına daldığında kısa sürede dikkat çekmesinin altında kimsenin söylemeye cesaret edemediği şeyleri en yüksek sesle bağırabilmesi yatar. Zübük, bir gün vilayette gezinirken içeriden gürültüler gelen bir kapıdan içeri dalar. Girdiği bu kapı yeni kurulan parti binasıdır. Boş bir sandalye bulup, bir süre bağırganları gözlemledikten sonra Zübük de onlar gibi masaya yumruğunu vura vura bağırmaya başlar; kim olduğunu bilmeyen partililer Zübük’ü hemen kendilerinden bellerler. Zübük, bu hadiseyi arkadaşlarına şu şekilde anlatır:

“– Vallahi arkadaşlar o kapıdan bilerek girmedim. Allah beni oraya düşürdü. Kısmet işte... Bitişik kapıdan dalsaydım, öteki eski partinin içine girecektmişim, onların arasına düşseydim, ben de onlar gibi konuşacaktım. Bu yana düştüm, bunlar gibi konuştum. ‘Kısmetinde olanın kaşığında çıkar,’ demezler mi? Masadakilere baktım, onlar bir bağırdıysa ben on bağırdım. Onlar beni bastırmak istedilerse de olmadı.

[...]

– Oğlum Zübük, ne diye bağıırırdın?

– Bre Hoca emmi, [...] herkes, ‘Hürriyet!’ diye bağıırıyor, ben de ‘Hürriyet!’ diye bağıırdım.” (Nesin, 2015: 259).

Efruz Bey de Meşrutiyet’in ilanının ardından Babıâli’de “Hürriyet!” diye en çok bağııran kişi olduğu için bir anda herkesin etrafında toplandığı kişi haline gelir. Herkes ona inandıkça, bir gün öncesine kadar hürriyetin ne olduğu hakkında hiçbir fikri olmayan Ahmet Bey “korkunç bir roman” uydurur ve kendisinden izahat bekleyen halka palavralarını ardı ardına sıralamaya başlar:

“Bizim cemiyetimizin merkezi Patagonya’daydı. Fakat her sene kongremizi İstanbul’un en tenha bir köşesinde, Sulukule’de bir Çingene evinin altındaki eşek ahırında yapardık. [...] Ben bir proje yaptım Sulukule’den ta Yıldız Sarayı’na kadar bir tünel kazmak... Sonra bu tünelden geçerek bir gece müstebidi sarayının bir odasında yapıyalnız yakalamak... Kafasını tabanca altına alarak hürriyeti ilân ettirmek... Yüz muhalif reye karşı on bin beş yüz muvafakat reyyle benim projem kabul olundu.” (Ö. Seyfettin, 2015: 1130).

Sabah, kalemde kendisine tek itiraz eden kişi olan Köse Mümeyyiz, değil Sulukule’de, bütün İstanbul’da on bin altı yüz kişiyi içine alacak bir ahır olmadığını söyleyince Ahmet Bey’in hiddetlenerek verdiği tepki, onun “Hürriyet” çığırtkanlığı ile tam bir tezat teşkil eder:

“Hayır siz asla hürriyete alışamayacaksınız. İtirazi, suali bırakınız. Yoksa şimdi sizi deminki münasebetsiz kapıcı gibi dışarı attırırım. Hem kapıdan değil ha...”

İcraattan hoşlanan salondakiler merakla sordular: 'Kapıdan değilse nerden, nerden attıracaksınız?' 'Pencereden, evet... pencereden! Altı yedi metrelik bir yükseklikten avluya atılınca itirazın ne demek olduğunu anlar. Hürriyet serbestlik demektir. Kanun-ı Esasî demektir. Buna ait bir söze itiraz etmek 'istibdat' cinayetinden başka bir şey değildir. İstibdatın cezası bütün hür milletlerde birdir. [...] İdam!'" (Ö. Seyfettin, 2015: 1131).

Hürriyetten ve onun faziletlerinden bahseden Ahmet Bey, foyasının meydana çıkacağı korkusu baş gösterdiği anda, bir despota dönüşür. Onun Köse Mümeyyiz'e savurduğu tehdit, bir anda salondaki herkesi sindirmeye yeter. Karşısında sinen ve bir daha muhalefet edemeyeceğine kanaat getiren Ahmet Bey, o dakikadan sonra çoştukça çoşar, palavralarını arka arkaya sıralamaya devam eder. Aşağıdaki kalabalık yığın ise Ahmet Bey'i adeta itaatkâr bir tavırla dinler.

Efruz Bey ve Zübük gibi tiplerin kısa sürede yükselmeleri ve halk üzerinde tahakküm kurlmalarının en büyük sebebi, halkın korkusudur. "Hürriyete Lâyık Bir Kahraman"da yaşananlara benzer bir hadise Zübük'te de söz konusudur. Halk, Zübük'ün ne mal olduğunu bilir, ancak onun palavralarının gerçek olması ihtimali her seferinde onları ürkütür ve sindirir.

Efruz Bey ile Zübük'te ortak olan bir diğer karakteristik özellik ise kurnazlıkları ve üstün yalan söyleme kabiliyetleri sayesinde kendilerini halka iyi pazarlayabiliyor oluşlarıdır. Ömer Seyfettin, Efruz Bey'in bu yönünü şu cümlelerle ifade eder:

"O şimdiye kadar bütün tanıdıklarını âdeta bir sanat edindiği 'satışı' sayesinde aldatırdı. Mesela her ay annesinin verdiği on beş lira ile kalemden aldığı iki bin beş yüz kuruştan başka on para bir geliri olmadığı hâlde kendine bir zengin, bir milyoner süsü verir... tanıştıklarının hepsi de onu zengin tanırlardı. Zamanenin ne kadar büyük adamı varsa hepsini tanır, evlerine gider, sofralarında kalır... gibi görünürdü. Kalemde daima şöyle söze başlardı:

'... Başkâtip Paşa'nın konağında o gece sabaha kadar eğlendik. Bir saat uyuyamamışım, kalkınca...'

Yahut:

'... Tam yatacaktım. Kapı çalındı. Mabeyn'den bir yaver gelmiş, Darüssade ağası beni istemiş! 'Gidemem, hastayım...' diyecektim ama... Hınzır Arab'ın hatırını kırmağa gelmez ki... Bu soğukta kalktım, gittim. Yanıma şeyi... Evet, neyse... onu yanıma aldım. Dışarı fırladım...'" (Ö. Seyfettin, 2015: 1144).

Hâlbuki Efruz Bey'in bu anlattıklarının hiçbirinin aslı yoktur. O sürekli kendisini büyük adamlara yakın gibi göstermeye çalışır, bu hususta da son derece başarılıdır. Benzer bir durum Zübük için de geçerlidir. O da kendini sürekli devlet büyükleriyle içli dışlı gibi gösterir ve kasabalıyı her seferinde kandırmayı başarır. Hükümetin kendisine mektup yazarak yardım istediği yalanını yayan Zübük, kendisi mektuba cevap vermeyince hükümetin, kendi ayağına heyet göndereceğini uydurur; bütün kasabalı da bu yalana inanır. Kendisine Başbakandan gönderilmiş gibi çikolatalar, şekerlemeler gönderir;

kendi fotoğraflarını fotoğrafçıda montajlatarak başbakanla sarmaş dolaşmış gibi fotoğraflar bastırır ve her seferinde işin aslı ortaya çıkar ama halk yine de Zübük'e kandırılmaktan kendini alamaz. Yazarın hicvi bu nedenle Zübük'e olduğu kadar, ona her seferinde bu imkânı sağlayan çevreye de yöneliktir (Aytaç, 1999: 119).

Efruz Bey ile Zübük'ün zirveye yükseliş ve ani düşüşleri de benzerlik teşkil eder. Ahmet Bey'in Hürriyet'i nasıl ilan ettirdiği hikâyesi, daha o dakikadan başlayarak bütün İstanbul'da yayılır, herkes birbirine bu kahraman Jöntürk'ü anlatmaya başlar. Ancak Efruz Bey'in foyası kısa bir süre sonra ortaya çıkar. Ertesi gün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin telgrafını alan Efruz Bey, Kulübün önüne geldiğinde şaşaalı nümayişler beklerken, kaba bir şekilde sorguya alınır. Sorgunun sonucunda Efruz Bey'in hiçbir şeyden haberi olmadığını, sırf gösteriş, sırf nümayiş, sırf satış için bu kadar gürültüye sebebiyet verdiğini anlayınca bütün İttihatçılar kahkahalarla gülüşmeye başlarlar. Efruz Bey umumî hapis haneye gönderilerek birkaç gün tutuklu kalır; çıktığında ise palavralarıyla coşan halk, Efruz Bey'i çoktan unutmuştur.

Zübük de küçük kasabasında herkesi kandırmayı başarır fakat milletvekili seçilip Ankara'ya gidince foyası kısa süre sonra ortaya çıkar ve bir sonraki seçimlerde parti, Zübük adının aday listesine girmemesi talimatını verir. Milletvekilliğini kaybeden Zübük'ün itibarı kasabada da zedelenir ancak o bir yolunu bulup, halkın desteğini almayı başarır:

"Zübükzade İbrahim Bey, şimdi hemşerilerinin gözdesi. Muhalif, muvafık, onu hepsi el üstünde tutuyorlar. Durup dururken ortaya bir vilayetlik işi çıkardı. Zübük İbrahim, bu ilçeyi vilayet yaptıracakmış. Burası bir vilayet olursa, ilçenin her işi halledilecek, başlarına bir vali geldi mi, yollar, fabrikalar yapılacak, lise yapılacak. Vilayet olmaktan başka hiçbir şey konuşulmuyor. Hükümeti kızdırmamak için muhalif partiler kendilerini kapadılar, tabelalarını da söküp indirdiler. Şimdi hepsi Zübük'ün etrafında birleşti. Neredeyse ona tapacaklar." (Nesin, 2015: 267-268).

Efruz Bey ve Zübük, gözden düştükleri her hadisede, kendilerine yeniden itibar kazandıracak bir yol bulma konusunda çok başarılıdılar. Efruz Bey, hürriyet kahramanı olmadığı anlaşıldığında birkaç arkadaşıyla Asiller Kulübü kurmaya karar verir. Bu da başarısızlıkla sonuçlandığında soluğu Bilgi Bucağı'nda alır ve bir anda Türkçü kesilir, yeniden itibar kazanır. Burada foyası meydana çıktığında ise eğitim işine el atar ve bu böyle devam eder. Zübük de halka attığı her palavranın ardından foyası meydana çıktığında, kendisini kurtaracak bir yol mutlaka bulur ve bu şekilde kandırmaya devam eder. Yukarıda da belirtildiği üzere, milletvekili olduktan sonra meclis ve parti nezdinde de foyası meydan çıkan Zübük, bir sonraki seçimlerde aday gösterilmez fakat o ne yapar eder, halkı peşine takacak bir yol mutlaka bulur.

Efruz Bey ile Zübük, kendilerine asil bir kimlik uydurmaları ve bu yolla halkı etkilemeyi planlamaları bakımından da benzeşirler. Efruz Bey,

Galatasaray'dan tanıdığı dört arkadaşını çaya davet eder. Sözde asilzade olan ve asalet olmazsa memleketin batacağını iddia eden bu arkadaşlar sırasıyla birbirlerine ne kadar köklü ailelere mensup olduklarını saatlerce anlatırlar ama bu anlatılanların hepsi tam manasıyla deli saçmasıdır. Ancak hepsinin ortak yönü, farklı milletlere mensup oldukları iddiasıyla duydukları gurur ve böbürlenmedir. Her biri kökenine dair palavra attıktan sonra asaletlerine uygun birer unvan seçerler. Ancak Efruz'a anlatma sırası geldiğinde saatin geç olduğunu fark eden misafirler, ertesi gün Pera Palas'ta toplanarak bir "Asiller circlesi" adında bir kulüp kurmak kararıyla ayrılırlar. Gece boyu Efruz Bey'in gözüne uyku girmez, ertesi gün asil dostlarına anlatacağı bir hikâye kurgular ve nihayet kendine "Prens Efruz dö Kızıl" unvanını bulur.

Ertesi sabah Prens Efruz dö Kızıl, asil dostları Prens Eternel dö Kara Tanburîn, Prens Zırtaf, Prens Müzekki, Marki Nermin ile buluşur, ancak arkadaşları, "adi politikacıların da" geldiği Pera Palas'a girmeyi uygun bulmadıklarından, Prens Zırtaf'ın Cadde-i Kebir'deki apartmanına gider ve salonun ortasındaki yeşil çuha kaplı masaya otururlar. Kendilerine bir reis belirlemek üzere kura çektikleri esnada polisler, kumar oynandığı iddiasıyla baskın yaparlar. Prens, "Beyoğlu'nda meşhur sabikalı bir kumar kılavuzu" olmak suçuyla altı ay hapse mahkûm edilir ancak bu gerçeği Efruz Bey hiçbir zaman öğrenemez, sadece onun "asaletinin kurbanı" olmasına üzüdür. Efruz Bey, politikadan sonra asalet kulübü teşebbüsü de fiyaskoyla sonuçlanınca, milliyetperverlik yolunda çalışmaya karar verir ve Bilgi Bucağı'na yazılır.

Zübük de Belediye Başkanı olduktan sonra Efruz Bey gibi kendisine asil bir soy uydurma hevesine düşer. Zübük, bir gün durup dururken "Dedem Abdünnazif Paşa zamanında bu bizim kasaba öyle bir ormanlıkmış ki..." diye söze girişince Zübük'ün geçmişini iyi bilen kasabalılar, palavranın bu kadarına da dayanamazlar ama Zübük devam eder. Otelci Satılmış Bey, Almanca öğretmenine bu hadiseyi şu şekilde anlatır:

"– Bre İbraam Bey kardeşim, bu dediğin Abdünnazif Paşa nerenin paşası? dedim.

Arlanma, utanma hiç herifin yanına uğramamış.

– Efendim, dedi, dedem Abdünnazif Paşa, Sultan Murat'ın serdarı imiş. Hep buralarını Ceneviz hükümetinden zapteden o... Ben küçükken rahmetli babam Kara Yusuf Paşa anlatırdı...

Tuu. Yahu bu herif bizi hiç adam yerine komaz. Dedelerini paşa ettiği yetmezmiş gibi bürük bürünüp karı hamamında gizliden avrat seyreden pederi Zübük Yusuf Efendi'yi de pašalığa terfi ettirdi. Az daha dursak, kendisi için de, 'Ben Zübükzade İbraam Paşa...' diyerek Cumhuriyet devrinde başımıza sadrazam kesilecek namussuz." (Nesin, 2015: 152-153).

Kasabalılar, akıllarınca alay etmek için Zübük'ün palavralarını onaylayıp, dedesinin sözde pašalığına dair eklemeler yaparlar. Bunun üzerine Zübük, cebinden bir vesikalık fotoğraf çıkartarak "Pederim Kara Yusuf Paşa Hazretlerinin resmini buldum" deyip Otelci Satılmış'a gösterince, o da aklınca alayı uzatır. Derken Kasabalılar Zübük'le alay ettiklerini

zannederken işin sonunda bir de bakarlar ki belediye bütçesinden ödenek verip, Zübük'ün cebinden çıkarttığı fotoğrafı büyüttürüp, çerçeveletip belediye toplantı salonuna asmışlar. Derken bir gün belediyeye yolu düşen bir şehirli, duvarda asılı bu fotoğrafı görüp *"Bu namussuzun resmini buraya niye astınız yahu? Hem bunun adı da Kara Yusuf değil Gavur Ali'dir. Bu herif eşkiyanın en gözü dönmüşü ve de Milli Mücadele'de düşmanla işbirliği ve elbirliği yaptığından, sonradan kaçarken kışından vurulup, ibret olsun diye ölüsü meydanda üç gün asılı durmuş bir namussuzdur"* (Nesin, 2015: 56) deyince, işin aslı anlaşılır ama iş işten de geçmiş olur.

Asiller Kulübü kurma hayali fiyaskoyla sonuçlandıktan sonra Türkçülüğe merak salarak Bilgi Bucağı'na kaydolun Efruz Bey, burada ardi ardına verdiği konferanslar sayesinde kısa sürede büyük bir hayran kitlesi edinir. Konferanslarını ne ara hazırladığını soranlara ise, gece hiç uyumayıp yüzlerce sayfa kitap okuyarak hazırlandığını söyler. Oysa gerçekte kitap okumanın cahillik olduğunu düşünen Efruz Bey, kitapta olanın zaten söylenmiş olduğu düşüncesiyle, sadece kataloglardan bakıp ezberlediği âlimlerin fikriymiş gibi, aslında hep kendi fikirlerini anlatıyordu. Bucak reisinin kendisini unutturmak için türlü türlü planlar yaptığını düşünen Efruz Bey, nihayet bir fırsatını bularak kalabalığın önünde girdiği bir tartışmada arka arkaya savurduğu akla mantığa aykırı ifadeleri ile reisi alt eder, dinleyenlerin gönlünde bir kez daha taht kurar. Efruz Bey'in reis ile giriştiği mücadele ile Zübük'ün Avukat Burhan Bey ile girdiği mücadele arasında da çarpıcı benzerlikler söz konusudur.

Reis, Bucak'ta yaz tatili vermeye karar verince, onun derslerine ve konferanslarına mani olmayı planladığını düşünen Efruz Bey buna itiraz eder. Düşüncelerini kabul ettirmek için ayetlerden, hadislerden örnekler verir ve bunları uzun uzun tefsir eder:

"Utkübü'l-ilme velev bi's-Sin" [...] Evet, bu ne demektir? İlim, Çin'de bile olsa gidip bulunuz, isteyiniz, öğreniniz değil mi? Pekâlâ Çin'e gitmek için iki yol vardır. On sene evvel okuduğum otuz bin sayfalık kocaman ve siyah kaplı bir coğrafya kitabında bu yollara ait pek mühim malumat edindim. [...] Bu yollar ancak yazın işler. Kışın fırtınalar, tayfunlar münasebetiyle seyahat mümkün değildir. Hâlbuki biz yaz tatilini kabul edersek zımnen Çin'e gitmek imkânını da kaldıracamız. O hâlde ne olacak? 'İlim Çin'de olursa, yaz tatili münasebetiyle gidip onu aramayınız. Bulmayınız. Cahil kalınız!' değil mi? Düşününüz efendiler, bu ne müthiş bir küfürdür." (Ö. Seyfettin, 2015: 1193).

Efruz Bey'in bu konuşması ile salonda bir alkış tufanı kopar, Reis ne yapacağını şaşırır. Salondakileri *"Muhterem arkadaşlarım, efendilerim. Burada biz pek ziyade hissiyatımıza tâbi oluyoruz. Parlak sözlere kapılıyoruz. Hâlbuki hakikat parlak sözler değildir. Mantıktır, muhakemedir."* (Ö. Seyfettin, 2015: 1194) sözleriyle mantıklı düşünmeye davet etse de Efruz Bey onları etkileme konusunda son derece beceriklidir. Uzun tartışmalardan sonra ortaya attığı ipe sapa gelmez düşünceleri arka arkaya sıralamak suretiyle Efruz Bey nihayet Reisi alt etmeyi başarır.

Zübük, seçim zamanı yaklaştığında, rakibi Avukat Burhan Bey'i alt etmek için tıpkı Efruz Bey gibi demagojiden yararlanır. Zübük, kasabaya vilayette bile eşi benzeri olmayan büyük bir cami inşa ettireceğini ilan eder. Bunun için cami yaptırma derneği kurulması gerektiğini söyleyen Zübük, öğretmenler derneğinde büyük bir toplantı düzenler, toplantıda konuşulanları bütün kasabalının duyması için de parti hoparlörünü alana kurdurur, böylelikle salona gelemeyenler dahi toplantıyı takip etme imkânı bulacaklardır. Açılış konuşmasını yapan Zübük, derneğin başkanı olarak Avukat Burhan Bey'i teklif eder. Zübük'ün bu teklifi üzerine büyük bir alkış tufanı kopar. Ancak derneğin başına geçme teklifini kabul etmek istemeyen Avukat Burhan Bey, kasabaya cami yapılmasını doğru bulmadığını söyleyerek söze başladığında halk Avukat Burhan Bey'i dinsizlikle, kâfirlikle itham ederek kürsüden aşağı indirmeye kalkar. Bunun üzerine Zübük, "Müsaade edin de konuşsun [...] Ak koyun, kara koyun seçilsin" deyince Avukat Burhan Bey, düşüncesini açıklar:

"Bizim başımıza her ne kötülük gelmişse, bilgisizlikten gelmiştir. Biz bilgisizlikten çok çektik, daha da çekmekteyiz. Cami yaptıralım, diyorsunuz. İyi, hoş... Başüstüne yaptıralım. Ama cami ne gerek? Kasabamızda cami yok mu? Cemaat dolup dolup taşıyor da, camimiz almıyor mu? Şükür Allaha camimiz var, atalarımızdan kalma... Eskidir, yıkıktır dersiniz, anlarım. Bana kalırsa yeniden cami istemez. Çünkü gereği yok... Gelin, bu derneği kuralım, ama cami yaptırma derneği olmasın da, okul yaptırma derneği olsun. Okul yaptıralım." (Nesin, 2015: 194).

Bunun üzerine halk homurdanır, parti arkadaşları bile Avukat Burhan Bey'in teklifine karşı çıkarlar. Halkın dinî zaaflarından faydalanmayı iyi bilen Zübük, bu hâldeyken rakibine son darbeyi vurarak, onu alt eder:

"Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz... Sen kendine gel biyol! Biz bu yabancı ve zararlı cereyanlara kapılmış sözlerin ne demeye geldiğini anlarınız çok şükür. Vah vah... Bir hemşerimizi böyle görmek bizi üzdü. Biz birlik olalım diye çabalyoruz, sen ikilik çıkarıyorsun... Yazıku!.. Bunlar hep komonist oyunları...[...] Efendi, şunu bil ki, kasabamıza cami-i şerif inşa edilecektir ve de hiçbir kuvvet bizi yolumuzdan saptamaz [!]" (Nesin, 2015: 195).

Zübük'ün bu sözleri üzerine, başta partili arkadaşları olmak üzere, bütün halk üzerine çullanınca, Avukat Burhan Bey kaçacak delik arar. Büyük bir coşkuyla cami yaptırma derneği kurulur, Zübük de dernek başkanı seçilir.

Efruz Bey'in her popülerite kazanışında foyasının meydana çıkmasıyla Zübük'ün durumu arasında da benzerlik söz konusudur. Efruz Bey, her dersinde bir önceki gün anlattığının tersini söylediğinden dolayı, bir süre sonra öğrencilerden itirazlar yükselmeye başlayınca o, artık Bucak'ta suyunun ısınmaya başladığını fark eder. Birkaç yıl önce Meşrutiyet ilan olduğunda nasıl omuzlarda iken bir anda yere indiğini hatırlayıp, her şeyi tadında bırakmanın en doğru şey olduğuna karar verir. Zaten bu esnada Reis de kendisine bir gün, vereceği dersleri önce yazıp göndermesini, eğer heyet onay verirse dersleri verebileceğini bildirince Efruz Bey, bir hastalık

bahanesiyle Bucak'a gitmeyi keser; şöhreti zirvedeyken bırakmayı uygun görür:

"Meşrutiyet'in ilânında ikinci, üçüncü günler o kadar ileri gitmeseydi, şimdi âyan değilse bile bugün en aşağı bir mebus, yahut, yahut... her halde bir 'quelque chose [bir şey]'du. Şöhretinin çokluğu, siyasi sukutuna en hakikî bir sebep olmuştu. İlmî, edebî şöhretini de zıvanasından çıkarmamak lâzımdı. Hayat ne dehşetli bir darülfünundu! İnsan bu darülfünunda bir yaprak, bir sayfa açmadan ciltlerin, kütüphanelerin öğretemeyeceği ilmi kazanırdı. Evet, artık Bucak'tan çekilmek icap ediyordu. 'İtiraz, tenkit' başladı mı, en raşin, en müthiş granit kuvvetler bile bahar sabahlarındaki nazik kırığı tabakası gibi, birkaç saniye içinde eriyebilirdi." (Ö.Seyfettin, 2015: 1217).

Böylece Efruz Bey, Turan ülkesine doğru uzun bir seyahate çıkacağını söyleyerek Bucak'taki öğrencilerine veda eder. Zübük de foyası her meydana çıktığında bir süre ortadan kaybolur ama sonra yeni planlarla, yene dalaverelerle yeniden ortaya çıkarak her seferinde halkı kandırmayı başarır.

Bucak'a veda ettikten sonra aylarca ortalıkta görünmeyen Efruz Bey, "Açık Hava Mektebi"nde Avrupa'da tahsil görmeye niyetlenir. Ancak sonra Avrupa'ya gitmekten vaz geçerek, üç yıllığına Avrupa'ya gidiyormuş gibi arkadaşlarıyla vedalaşıp, kendisini eve kapatır. Ancak Efruz Bey bu inzivaya uzun süre tahammül edemeyerek iki ay sonra Avrupa'da pedagoji tahsil ettiğini söyleyerek ortaya çıkar. Yine ardı ardına verdiği konferanslarla sağa sola çatarak popüleritesini artırır. Nihayetinde eğitimde bir devrim yapma iddiasıyla Hayırsızada'da bir açık hava mektebi kurmaya girişir. Ancak bu uçuk planı da her zamanki gibi fiyaskoyla sonuçlanır.

Efruz Bey'in Avrupa'ya gideceğini söyleyerek ortadan kaybolması ile Zübük'ün her fırsatta Ankara'ya gideceğini söyleyerek ortadan kaybolması da benzerdir. Zira her ikisi de yalan söyler, ortadan kaybolmalarına rağmen gideceklerini söyledikleri yerlere asla gitmezler.

Sonuç

Yukarıda her iki eserin karşılaştırmalı biçimde incelenmesinin ardından, Efruz Bey ve Zübük arasındaki benzerlikler maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir:

1. Öncelikle her iki yazar da kaleme aldıkları bu eserlerde merkeze aldıkları dejenere tipler vasıtasıyla yaşadıkları dönemlerin siyasi ve toplumsal bir eleştirisini yaparlar. Ömer Seyfettin, Efruz Bey vasıtasıyla II. Meşrutiyet'in ilanından I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan on yıllık dönemi hicvederken Aziz Nesin, Zübük ile Demokrat Parti'nin iktidara geldiği dönemden 1960 İhtilali'ne kadarki on yıllık dönemi alaylı biçimde eleştirir. Her iki dönem de Türk siyasi ve toplumsal tarihi göz önünde bulundurulduğunda ciddi kırılma evreleridir ve bu süreçte yaşanan her türlü toplumsal ve siyasi aksaklık, yazarların kalem kabiliyetleri sayesinde çarpıcı birer güldürü unsuru haline gelirler.

2. Her iki yazar da kahramanlarını yaratırken gerçek kişilerden esinlenmişler ancak tek bir kişiyi yansıtmak yerine, toplumdan farklı farklı

kişilerin olumsuz özelliklerini yükleyerek, yarattıkları anti-kahramanlar aracılığıyla toplumun eleştirel bir kompozisyonunu yaratmışlardır. Bununla birlikte Efruz Bey romanının başında Ömer Seyfettin'in hayali kahramanına yazdığı mektup ile Zübük'ün anlatıcısı olan Almanca öğretmenin arkadaşına yazdığı mektupta yer alan ifadeler arasındaki benzerlikler, bu duruma çarpıcı bir kanıt teşkil eder.

3. Efruz Bey ve Zübük, tipik karakteristik özellikleri bakımından da birbirleriyle benzerdir. Her iki kahramanın da ön plana çıkan en büyük ortak özelliği, kurnazlıkları sayesinde toplumun ahmaklıklarını kısa sürede fark edip, bunu kendi şahsi çıkarları doğrultusunda büyük bir başarıyla kullanabilme kabiliyetleridir. Her iki kahramanın da rahatlıkla yalan söyleyebilmeleri ve palavra atabilmeleri, toplumu kandırmak ve ikna edebilmek yönünde büyük bir incelikle kullandıkları bir diğer ortak kabiliyettir.

4. Her iki kahramanın da kendilerini topluma kabul ettirmek ve şahsi çıkarları için toplumun ahmaklıklarından faydalanmak yolunda kullandıkları bir diğer yöntem de kendilerini olduklarından farklı biçimde gösterebilmeleridir. Her iki kahraman da kendilerini nüfuzlu şahıslarla içli dışlıymış gibi göstererek toplumun güce olan zaafından faydalanmayı iyi bilirler. Bununla birlikte Efruz Bey de Zübük de foyaları meydana çıktıktan sonra bile bir yolunu bularak toplumu yine de kandırmaya devam ederler. Her iki eserde de toplumun bile bile bu kahramanlara kanıyor oluşu, eserlerin bir diğer ortak özelliğidir.

5. Efruz Bey ve Zübük'ün benzeşen bir diğer yönü ise "demokrasi" ve "hürriyet" kavramlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarıdır. Her iki kahraman da "hürriyet"i kendi çıkarlarına alet eder ve zora düştüklerinde hürriyeti hiçe sayarak toplumun korkularından faydalanır ve toplum nezdindeki itibarlarını toplumun korku ve zaafını basamak olarak kullanarak artırır. Oysa iki kahraman da bu kavramların ne anlama geldiğini bilmezler, zaten umurlarında da değildir.

6. İki kahramanın benzeşen bir diğer özelliği ise toplumun gözündeki itibarlarını artırmak, daha büyük bir nüfuz kazanmak için, kendilerine uydurma tarihsel kökenler icat etmeleridir. Bu doğrultuda Efruz Bey, kendi gibi birkaç arkadaşıyla birlikte Asiller Kulübü kurmaya heves ederken Zübük, Belediye Başkanı olduktan sonra kendisine paşa bir dede icat eder.

7. Her iki kahraman da bir noktaya kadar yükseldikten sonra, yükseldikleri aynı hızla düşer ve itibarlarını kaybederler. Ancak her durumda içine düştükleri durumdan sıyrılacak bir yol bulma noktasında büyük bir başarı gösterirler. Bu doğrultuda her ikisi de yeniden itibar kazanmak için her seferinde toplumun ahmaklıklarından faydalanmaya devam ederler.

Sonuç olarak Ömer Seyfettin ve Aziz Nesin her ne kadar farklı ideolojileri benimsemiş, farklı hayat görüşlerini eserlerinde yansıtmış

olsalar dahi Efruz Bey ve Zübük bünyesinde yarattıkları anti-kahramanlar vasıtasıyla toplumun aksayan yönlerini başarılı biçimde hicvederler. Türk edebiyatının iki önemli dejenere tipi olan Efruz Bey ve Zübük, farklı zamanlarda kaleme alınmış ve farklı toplumsal hadiseleri merkeze almakla birlikte, yukarıda da görüldüğü şekilde, pek çok ortak özelliği bünyelerinde barındırırlar.

KAYNAKÇA

- Alangu, T. (2017). *Ömer Seyfettin ülkücü bir yazarın romanı*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Alver, K. (2002). Züppeliğin sosyolojisi: Türk romanında züppe tipler örneği. *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*, S. 65-66-67, 252-266.
- Aytaç, G. (1999). *Çağdaş Türk romanları üzerine incelemeler*. Ankara: Gündoğan.
- Berkes, N. (2010). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. (hızl.: Ahmet Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi.
- Forster, E. M. (2014). *Roman sanatı*. (Çev.: Ünal Aytür), İstanbul: Milenyum.
- Kaplan, M. (2005). *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 3: Tip tahlilleri*. İstanbul: Dergâh.
- Karpat, K. H. (2009). *Osmanlı'dan günümüze edebiyat ve toplum*. İstanbul: Timaş.
- Mardin, Ş. (2009). *Türk modernleşmesi makaleler 4*. İstanbul: İletişim.
- Mert, N. (2004). *Ömer Seyfettin İslamcı, milliyetçi ve modernist bir yazar*. İstanbul: Kaknüs.
- Nesin, A. (2009). *Mum hala I*. İstanbul: Nesin.
- Nesin, A. (2010). *Mum hala II*. İstanbul: Nesin.
- Nesin, A. (2015). *Zübük*. İstanbul: Nesin.
- Ömer Seyfettin (2001). *Bütün eserleri makaleler 1*. (hızl.: Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh.
- Ömer Seyfettin (2015). *Bütün hikâyeleri*. (hızl.: Nazım Hikmet Polat), İstanbul: Yapı Kredi.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yüzgeç, Y. (1980). Batı kolonizatörü bir aydın tipi: Efruz Bey. *Yeni Divan*, S. 1, 9-13.